

ступлення против политических и трудовых прав граждан. Конспект лекции. Х., 1965. 5. Кримінальне право. Особлива частина. Підручник. (Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та інші) Відпов. ред. Шакун В.І. К., 1998. 6. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. / Под ред. Министра юстиции Украинской ССР В.И. Зайчук. К., 1978. 7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. К., 2001., у 2-х ч. Ч. Особлива. 8. Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. Издание второе. Х., 2002. 9. Лановенко И.П. Борьба с преступлениями против трудовых прав и безопасности производства. К., 1971. 10. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. // ВВР України. 1998. № 34. Ст. 227. 11. Про практику розгляду судами трудових спорів. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.92 зі змінами від 25.05.98 / Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах та із загальних питань. Х., 2002. 12. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Монография. Л., 1986. 13. Фролов Е.А., Питецкий В.В. Гарантии законности и оценочные понятия в уголовном праве // Советское государство и право. 1979. № 6.

Надійшла до редакції 14.09.04

О.М. Храмцов

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ (СУЧАСНИЙ СТАН)

Новим Кримінальним кодексом України з числа злочинів були виключені такі суспільно небезпечні інформаційні діяння як образа та наклеп. На думку автора, для цього у законодавця не було жодної підстави. І тому наголошується на криміналізації цих діянь, що буде відповідати сучасним реаліям, коли особистість, її права та інтереси визнаються найвищою цінністю в нашій державі. Проблемою кримінально-правової охорони честі та гідності займалися в нашій країні такі відомі вчені як М.І. Бажанов, В.В. Сташис, М.І. Панов, Зелінський А.Ф., Коржанський М.І., Осадчий В.І. та інші. Ці питання неодноразово розглядалися в теорії російського кримінального права, зокрема М.М. Гродзинським, А.А. Піонтковським, В.Д. Меньшаниним, І.С. Ноем, В.Д. Філімоновим, Г.А. Злобіним, С.Г. Келіною та іншими. Але деякі питання потребують подальших уточнень та опрацювань. Ця стаття, присвячена аналізу підстав декриміналізації цих суспільно небезпечних діянь. Наголошується на тому, що таких підстав у законодавця не було. Зроблена спроба сформулювати норми, які передбачають кримінальну відповідальність за образу та наклеп. Саме це є метою нашої статті.

Стаття 3 Конституції України визнає, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою цінністю. Права й свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Ствердження й забезпечення прав і свобод людини є головними обов'язками кожної держави. У свою чергу, ч. 1 ст. 1 Кримінального

кодексу України вказує на те, що основними завданнями його є правове забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, до яких відносяться честь і гідність. Але, на наш погляд, зараз це лише декларація. Розділ 3 Особливої частини Кримінального кодексу України, який називається «Злочини проти волі, честі та гідності особи» не має в собі жодного злочину, безпосереднім об'єктом якого була б честь та гідність особи. З числа кримінально караних діянь виключені такі суспільно небезпечні діяння, як образа та наклеп. Для їх декриміналізації у законодавця повинні були бути певні підстави. Проаналізуємо ці підстави і чи були вони взагалі?

Загальною підставою притягнення до кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке має склад злочину. «Рішення законодавця про криміналізацію базується на урахуванні багатьох соціально-правових факторів (критеріїв). Однак вирішальне значення серед них має матеріальна ознака цих діянь – їх суспільна небезпека. Саме підвищена суспільна небезпека відповідної дії (бездіяльності) передусім обумовлює необхідність вирішення питання про визнання цього діяння злочином» [1, с.143]. Але для криміналізації того чи іншого діяння недостатньо того, що воно є саме діянням (дією чи бездіяльністю), яке має підвищений рівень суспільної небезпеки. Існує ціла низка факторів, необхідних для визнання суспільно небезпечних діянь злочинними та караними. У вечних немає єдності думок відносно термінологічного визначення факторів криміналізації. Ці фактори називаються по-різному: підстави, принципи, умови, задачі, критерії. По мірі поглиблення досліджень проблем криміналізації перелік факторів, які служать підставами встановлення кримінально-правової охорони, значно розширився. Зараз їх нараховується близько двадцяти [2, с.68–71; 3, с.67–72; 4, с.210]. А.І. Коробєєв розподілив усі підстави криміналізації на три основні групи, взяв класифікаційним критерієм розподілу зміст факторів, їх внутрішню природу, співвідношення їх з різними сферами життя суспільства. До цих підстав відносяться:

1. юридико-кримінологічні: ступінь суспільної небезпеки діянь; відносна розповсюдженість діянь та їх типовість; динаміка діянь з урахуванням причин та умов, які їх породжують; можливість впливу на них кримінально-правовими засобами при відсутності можливості вдалої боротьби менш репресивними засобами; можливості системи кримінальної юстиції;

2. соціальні: відсутність можливих негативних наслідків кримінально-правової заборони; наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правового впливу; матеріальна та моральна шкода, яка заподіюється діяннями;

3. соціально-психологічні: певний рівень суспільної правосвідомості; суспільної психології; історичні традиції [5, с.36–37].

І як справедливо зазначає Н.А. Беляєв: «процес декриміналізації не базується на притаманних лише йому критеріях. він є протилежним процесу криміналізації і тому зникнення критеріїв, які послужили підставою для криміналізації діяння є підставою для його декриміналізації, іншими словами для визнання його незлочинним і не караним у кримінальному порядку» [6, с.93].

Спираючись на вищенаведене, стверджуємо, що у законодавця не було жодної підстави для декриміналізації таких суспільно небезпечних діянь, як образа та наклеп. Вони відповідали, відповідають і будуть відповідати усім підставам криміналізації.

Зустрічається точка зору про те, що таким чином знаходить свій прояв принцип економії кримінальної репресії. А чи слід економити на тих благах та цінностях (честь та гідність), які визнаються в нашій державі найвищими соціальними цінностями? Відповідь зрозуміла – не треба!

Досить виразно і яскраво показав, яким небезпечним може бути наклеп, який повідомлений хоча б одній людині, А.Ф. Коні. «Такий наклепник, – говорив він, – не вільний потім у подальших результатах своєї розповіді; не вільний покласти край її поширенню і стримати зайву цікавість та злорадні почуття, які почнуть незалежно від нього розширяться коло слухачів його розповіді. І він не може заздальгідь, навіть й приблизно, визначити результати своєї вигадки, не може передбачити -, де, в який момент життя особи, на котру зведено наклеп, на якій відстані від першопочаткової розповіді винирне наклеп... Ось чому наклеп – це підпал чужої честі – зовсім не обумовлюється ні кількістю слухачів, ні публічністю обстановки розмови [7, с.584–585].

Честь та гідність у сучасний час захищаються лише цивільно-правовими засобами – п.4 ч.2 ст.23 Цивільного кодексу України передбачає захист честі, гідності, а також ділової репутації шляхом звертання в суд, а також відшкодування завданної моральної шкоди. Але це не є перешкодою для їх захисту кримінально-правовими засобами. Честь, гідність, ділова репутація людини повинні охоронятись нормами як цивільного, так і кримінального права. І вибір способу захисту повинен залежати від самого потерпілого. Дійсно, захист порушеного права одночасно і в цивільно-правовому і в кримінально-правовому порядку недопустимий. Але це не повинно виключати можливості використовувати ці способи по чергово, якщо попереднє рішення суду не задовольняє потерпілого. Автор погоджується з Н.К. Рудим, який вважає, що потерпілий має право за своїм розсудом звернутись до цивільно-правового або кримінально-правового захисту або застосувати обидва способи для досягнення того, чого бажає. Постанови рішення суду у цивільній справі не забороняє особі звернутись із заявою про притягнення винного до кримінальної відповідальності, як і вирок суду не заважає вимагати спростування відомостей, які ганьблять особу або не відповідають дійсності. Судове рішення по цивільній справі для суду, який розглядає кримінальну справу, є лише одним із доказів, який не має раніше встановленої сили. Що ж стосується вироку суду, який вступив в силу у кримінальній справі, то він є обов'язковим для суду, який розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи лише відносно питань, мали чи ні місце ці дії і вчинені вони чи ні цією особою [8, с.55–56].

Дискусійним є і питання про те, чи всі без виключення особи повинні бути захищені від наклепу та образи. Одні вчені наголошують на тому, що малолітні, душевнохворі особи, особи, які знаходяться у несвідомому стані,

не можуть бути потерпілими від цих злочинів, тому що не мають усвідомлення власної гідності [9, с.55]. Інші стверджують зворотнє [10, с.658].

Досить оригінальною є позиція І.С. Ноя, який вважає, що потерпілим від наклепу може бути всяка особа незалежно від того, має вона чи ні усвідомлення власної гідності, тому що оцінка цієї особи існує незалежно від усвідомлення нею цього. У свою чергу, образа можлива лише відносно осіб, які мають відчуття власної гідності і можуть зрозуміти образливий характер обходження з собою [11, с.5]. З цим, на нашу думку, слід погодитись, тому що образа має (повинна мати) за конструкцією такий склад злочину, який не передбачає усвідомлення потерпілим образливості поведінки правопорушника, сам факт такої поведінки вже повинен створювати склад образи. Тому є правильним визнання необхідності кримінально-правової охорони малолітніх та душевнохворих осіб від посягань на честь та гідність. Про це справедливо вказують Т. Нуркієва та С. Щербаков: «Право людини на честь та гідність виникає з моменту її народження. У випадках, коли це право ними не усвідомлюється внаслідок малолітства чи психічної хвороби, воно може захищатись їх законними представниками [12, с.50].

Відповідальність за наклеп можлива і тоді, коли наклепницькі вигадки мали місце і стосовно померлих. «Зазначена відповідальність пояснюється тим, що відносно таких потерпілих склалася певна оцінка, яка може змінитись внаслідок наклепницьких вигадок і заподіяти серйозну шкоду їх доброму імені [13, с.211]. Таким чином, можливий кримінально-правовий захист честі та гідності і померлих осіб. Це повинно проводитись за заявою заінтересованих осіб.

Слід також вказати на те, що від таких злочинів, як образа та наклеп страждають не тільки честь та гідність потерпілого, а й травмується його психіка, що, у свою чергу, часто призводить до спричинення реальної шкоди його здоров'ю. Окрім того, такий злочин як наклеп може спричинити й інші тяжкі наслідки: неприємності по службі (звільнення з роботи, пониження в посаді), самогубство потерпілого або його близьких. І такі наслідки не повинні знаходитись за межами цих складів. Вони значно підвищують ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину і ним законодавцем повинна даватись оцінка як особливо кваліфікуючої обставини.

Спираючись на вищенаведене, можна сформулювати норми, яка передбачають кримінальну відповідальність за наклеп та образа:

Стаття ... **НАКЛЕП**

1. Наклеп, тобто поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу

карається ...

2. Наклеп, який має місце у публічному виступі, публічно продемонстрованому творі чи засобах масової інформації чи в анонімному листі або вчинений особою, яка раніше судима за наклеп

карається ...

3. Наклеп, який поєднаний з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину або спричинив тяжкі наслідки для потерпілого

карається ...

Стаття ... **ОБРАЗА**

1. Образа, тобто умисне приниження честі та гідності особи, яке виражене в непристойній формі

карається ...

2. Образа, яка спричинила тяжкі наслідки для потерпілого

карається ...

Ці злочини повинні бути включені в розділ 3 Особливої частини Кримінального кодексу «Злочини проти волі, честі та гідності особи».

Кримінальний Кодекс також має своїм завданням у відповідності з ч. 1 ст. 1 запобігання злочинам. Притягання до кримінальної відповідальності за образу та наклеп буде вирішувати і завдання попередження більш тяжких злочинів проти особи, особливо тих, які вчиняються на побутовому ґрунті. Ф.А. Лопушанський зазначає, що вивчення практики судів показує, що найбільш розповсюдженими ненасильницькими злочинами у сфері конфліктних сімейно-побутових відносин є образа та наклеп. Їх попередження та притягнення винних до відповідальності дозволяє захистити права та інтереси потерпілих від цих злочинів та попередити більш тяжкі злочини проти особи, її життя та здоров'я [14, с.73].

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки:

1. У законодавця не було жодної підстави для декриміналізації таких суспільно небезпечних інформаційних діянь, як образа та наклеп, і тому вони повинні бути криміналізовані.

2. Захист честі та гідності цивільно-правовими заходами не є перепорою для захисту цих благ кримінально-правовими заходами. Сам потерпілий повинен обирати той чи інший спосіб захисту своїх прав та інтересів.

3. Потерпілими від образи та наклепу можуть бути і малолітні й душевнохворі особи, навіть якщо вони не усвідомлюють власної гідності. У цих випадках їх права захищаються їх законними представниками.

4. До відповідальності за наклеп повинні притягатись й особи, які вчиняють такі дії стосовно померлих осіб. Ця відповідальність пояснюється тим, що відносно таких потерпілих склалася певна оцінка, яка може змінитись внаслідок наклепу і заповдіяти їх доброму імені. Порушення кримінальних справ в цих випадках повинно проводитись за заявою заінтересованих у захисті честі та доброго ім'я померлих потерпілих.

5. Від таких суспільно небезпечних діянь, як образа та наклеп, страждають не тільки честь та гідність потерпілого, а часто травмується його психіка, що у свою чергу, призводить до спричинення реальної шкоди його здоров'ю (хвороба) або самогубства особи. Ці дії можуть спричинити й інші тяжкі наслідки: звільнення з роботи, пониження в посаді тощо. Тому ці наслідки повинні бути віднесені до особливо кваліфікуючих. Вони є оціночним поняттям і встановлюються в кожному конкретному випадку.

6. Пропонуються проекти норм Кримінального кодексу України, які передбачають кримінальну відповідальність за образу та наклеп.

Якщо пропозиції автора стосовно криміналізації образи та наклепу будуть ураховані, то подальша робота буде спрямована на розробку рекомендацій стосовно практичного застосування цих кримінальних норм.

Список літератури: 1. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Х., 1982. 2. Дагель П.С. Условия установления уголовной наказуемости / Правоведение. 1975. №4. 3. Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права. Томск, 1981. 4. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М., 1980. 5. Коробеев А.И. Уголовная наказуемость общественно-опасных деяний (основания установления, характер и реализация в деятельности органов внутренних дел): Учебное пособие. – Хабаровск: Изд-во Хабаровской высшей школы МВД СССР. 1986. 6. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути её реализации. Л., 1986. 7. Кони А.Ф. Судебные речи. Л., 1972. 8. Рудый Н.К. Соотношение гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности // Юрист. 2002. №11. 9. Гродзинский М.М. Преступления против личности. М., 1924. 10. Пионтковский А.А., Меньшанин В.Д. Курс советского уголовного права. Особенная часть. Т.1. М., 1955. 11. Ной И.С. Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве. Саратов, 1959. 12. Нуркаева Т., Щербаков С. Уголовно-правовая охрана чести и достоинства личности // Российская юстиция. 2002. №2. 13. Сташис В.В., Бажанов М.И. Особа під охороною кримінального закону. Х., 1996. 14. Предупреждение семейно-бытовых правонарушений / Под ред. Ф.А. Лопушанского. М., 1989.

Надійшла до редколегії 03.09.04

В.Г. Уваров

ПРАВОВІ ОСНОВИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В останні роки істотно збагатилася теорія науки кримінального процесу. У цьому напрямку продовжує накопичуватися матеріали, зв'язані з реалізацією оперативно-розшукових матеріалів у кримінальному процесі. З огляду на це виникла необхідність масштабного аналізу й узагальнення отриманих новацій, що характеризують оперативно-розшукову діяльність. У першу чергу це продиктовано підвищенням значимості результатів ОРД в умовах якісної і кількісної зміни, по-друге, зростом злочинності, появою нових форм та видів організованої злочинності, а також розширенням можливостей і зв'язаних з цим потреб оперативно-розшукової практики.

У кримінальному процесі результати ОРД використовуються для підготовки і здійснення двох видів дій: слідчих та судових. Причому їхнє використання можливе на етапі безпосереднього проведення оперативно – пошукових дій, у ході провадження перевірочних дій, які пов'язані з розкриттям злочину як до порушення кримінальної справи, так і на етапі порушення кримінальної справи, а також при оперативному супроводі в ході дослідного процесу та судового провадження.

Ще в 80-і роки В.Г. Самойлов указував на необхідність удосконалювання кримінально-процесуального законодавства, пов'язаного з застосуванням результатів оперативно-розшукової діяльності в сфері боротьби зі злочинністю. Він пропонував крім вимог про виявлення ознак злочину та осіб, що їх скоїли, доповнити кримінально-процесуальне законодавство